

SINIKKA WUNSCH

Lupa vihata – propaganda ja viholliskuvat mielipiteen muokkaajina konfliktitilanteissa

Sinikka Wunsch tarkastelee viholliskuvien yleisiä piirteitä ja niitä propagandan keinoja, joilla vihan tunteita on lietsottu. Esimerkkitaipauksena hän käyttää Suomen talvisotaa ja sen aikana luotua viholliskuvaa Neuvostoliitosta ja venäläisistä.

- Minkälaista se on ihmistä ammuta?
- Mie en tiä. Mie en oo ampunt ko vihollissii.

(Sotamies Hauhian ja Antti Rokan keskustelu Väinö Linnan *Tuntemattomassa sotilaassa*.)

■ Lainauksessa tiivistyy havainnollisesti propagandan viholliseen liittyvä keskeinen tekijä, pyrkimys vihollisen inhimillisyyden kieltämiseen.

Yleensä vihamielisiä tunteita kansakuntien välillä ei pidetä hyväksyttävänä. On myös poikkeuksia. Vihamielisyyttä suoraan toivotaan kansalta sota-aikana, mutta viholliskuvien esiintyminen tai toivottavuus eivät rajoitu konfliktitilanteeseen. Yhteinen vihollinen yhdistää, tähän perustuu vihamielisten tunteiden lietsonta muinakin aikoina. Vihollinen ja uhka voi tulla ulkoapäin, mutta sellaiseksi voidaan osoittaa myös oman kansan tai maa-alueen sisäpuolella oleva ryhmä, mistä Hitlerin Saksan juutalaiset ovat äärimmäinen esimerkki. Kyse voi olla myös vähemmän selkeästä kohteesta, jonka vahingollisuutta perustellaan rodullisin, etnisin tai muiden erilaisuutta korostavien syiden perusteella. Vihollinen omien rajojen sisäpuolella on hyödyllinen, jos sen avulla saadaan kansan pää-

osan huomio pois oman yhteiskunnan epäkohdista.

Tarvittaessa kansakunnalle annetaan siis lupa vihata. Siksi kehitellään keinoja, joilla tämä viha voidaan herättää, voimistaa ja pitää yllä ja muuttaa tarvittaessa käytännön toiminnaksi.

Talvisodan viholliskuva on likimain ideaalinen esimerkki aiheestaan. Kyseessä oli äärimmäisen intensiivinen, kestoltaan lyhyt puolustustaistelu. Sen luonteesta ja tarkoituksesta ei kansakunnalle jäänyt mitään epäselvyyttä sen jälkeen, kun Neuvostoliitto hyökkäsi Suomeen ilman muodollista sodanjulistusta, pommitti kaupunkeja, levitti propagandaa ja piti siipiensä suojassa Terijoen hallitusta. Näistä syistä Neuvostoliitto sai vastaansa kaikkien suomalaisten vastarinnan. Vihollista ei nähty siellä, missä Neuvostoliitto toivoi eli luokkien välillä, vaan konkreettisesti rajoilla, eikä mainittavaa oppositiota sotaa ja sodankäyntiä vastaan syntynyt.

Neuvostoliiton johto ei tuntenut 1930-luvun lopun tilannetta Suomessa. Se ei tiennyt, että kansan jako kahteen oli kaventu-massa. Yhtenäistymiskehitys oli päässyt vauhtiin 1930-luvun puolivälissä, jolloin punamultahallitus ja aloitettu sosiaalinen lainsäädäntötyö kavensivat kansallista kii-tä. Samaan aikaan porvariston ja työväes-tön Neuvostoliiton kuvat lähenivät toisiaan. Taustalla olivat Neuvostoliitossa tapahtunut kollektivisointi, nälänhädät, terrori ja näy-tösoikeudenkäynnit, jotka olivat vaikutta-neet Neuvostoliiton kuvaan koko 1930-lu-vun. Koska harvojen Suomeen palaamaan päässeiden loikkareidenkaan kertomukset eivät luoneet naapurin oloista ruusuista kuvaa, käsitykset Neuvostoliitosta olivat myös työväestön piirissä tasaisesti huonon-tuneet,² samaan aikaan, kun maailmanpo-

1. Ks. Timo Soikkanen (1984) *Kansallinen eheytyminen – myytti vai todellisuus? Ulko- ja sisäpolitiikan linjat ja vuorovaikutus Suomessa vuosina 1933–1939*, Juva, WSOY: 379–388.

2. Jorma Kallenaatio (1985) *Suomi katsoi eteensä. Itsenäisen Suomen ulkopolitiikka 1917–1955*, Helsinki: Tammi, 84, 153–155; Kari Immonen (1987) *Ryssästä saa pubua... Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–1939*, Helsinki, Otava Tammi: 423–428.

liittinen tilanne oli kiristynyt ja pikkuvaltiot joutuneet yhä ahtaammalle, valloitetuiksi ja lopulta jaetuiksi kahden diktatuurin kesken, kuten oli viimeksi käynyt Puolalle syyskuussa 1939. Tämänkin ulkoisen uhan voi kuvitella luoneen yhtenäistymiselle altista maaperää.

Viholliskuva syntyy tarvittaessa

Kansojen kirjallista kuvaa tutkittaessa viholliskuvat ovat sikäli erikoistapaus, että vaikka vieraan kansan kuvalle onkin tyypillistä ainakin lievä negatiivisuus, viholliskuvissa kielteisyyttä on kuvan keskeinen sisältö. Viholliskuva on määritelty esimerkiksi vihollisesta maana, kansana, valtiona ja yksittäisinä ihmisinä liitettyjen kielteisten käsitysten kokonaisuudeksi,³ tai oman ryhmän jakamaksi kaavamaiseksi käsitykseksi, joka kiistää toisen ryhmän inhimilliset piirteet. Tällöin viholliskuva sisältää käsityksen toisen ryhmän jäsenten aggressiivisuudesta, väkivaltaisuuksista ja tuhoisuudesta. Vihollinen on negatiivisessa mielessä syvällisesti erilainen kuin minä tai me.⁴ Vihollinen on uhkaava ja vahingollinen, koska sen tavoitteena on tuhota oman kansan hyvinvointi ja alistaa se oman valtansa alle.⁵

Vihollinen edustaa vääryyttä, äärimmillään kuolemaa ja hävitystä, oma kansa oikeutta, rauhaa, hyvyyttä, lakia ja moraalialia.⁶ Viholliskuva poikkeaa toisesta kansasta yleensä luotavista kuvista siihen sisältyvän tunteen voiman takia. Koska kuvassa on keskeisellä sijalla viha, sitä ei voi selittää pelkästään todellisten tapahtumien, vihollisen yksittäisten ominaisuuksien tai määrätyn tapahtumasarjan avulla. Vihan tunteita herätettäessä voidaan käyttää hyväksi kohteen jo valmiiksi tuntemia pelkoja ja ennakkoluuloja toista kansaa tai ryhmää kohtaan. Jos tässä onnistutaan hyvin, viholliskuvan kumoaminen tai todistaminen vääräksi voi olla vaikeaa, koska halu uskoa luotuun kuvaan voi olla niin suuri, ettei muuta informaatiota enää oteta vastaan. Viholliskuvan suurin voima onkin tunteissa ja uskomuksissa, jotka tekevät siitä abstraktin ja vaikean kumottavaksi järkisyin.⁷

Viholliskuvan synnyttämisen taustalla on aina tarve oman kansan motivoimiseen. Vi-

holliskuvien avulla kansaa voidaan agitoida, saada kiinnostumaan mobilisoinnista ja käännyttää valtiiovallan haluamalle kannalle. Tämän johdosta viholliskuvat ovat enemmän sidoksissa ne luoneeseen kansaan kuin kuvien kohteeseen. Viholliskuvan sisältöä analysoitaessa on aina syytä kysyä, miksi se on sellainen kuin on, koska sen ominaisuudet juontavat juurensa omaan kansaan liittyvistä tapahtumista.⁸ Koska viholliskuva syntyy ja vahvistuu oman kansan tarpeiden, ei vihollisen ominaisuuksien perusteella, viholliskuvaa on käytetty hyväksi esimerkiksi luotaessa kansallista identiteettiä ja myös haluttaessa lujittaa kansallista yhteenkuuluvuutta.⁹ ”Talvisodan henki” on selkeä esimerkki siitä tunnetekijästä, jonka yhteinen vihollinen voi oman kansan keskuudessa nostattaa. Se kertoo myös viholliskuvaan sisältyvän tunteen sukulaisuudesta kansallistunteen ja nationalismin kanssa.

Kansallista yhteenkuuluvuutta viholliskuvan avulla yritettiin valkoisessa Suomessa

3. Heikki Luostarinen (1986) *Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–1944. Tausta ja sisältö*, Tampere, Vastapaino: 10.

4. Vilho Harle (1991) *Hyvä, paha, ystävä, vihollinen, Rauban ja konfliktin tutkimuslaitos, Tutkimuksia No. 44*, Jyväskylä: Rauhankirjallisuuden edistämisseura, 15–16; ks. myös Peter Jahn (1985) 'Wenn die Kosaken kommen. Tradition und Funktion eines deutschen Feinbildes', *Feinbilder oder wie man Kriege vorbereitet*, Göttingen, Seidl Verlag: 26–28; Kari Tarkkainen (1986) *Se vanha vainooja. Käsitykset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen, Historiallisia tutkimuksia 132*, Helsinki, Suomen Historiallinen Seura: 314; Luostarinen (1986) 24.

5. David J. Finlay, Ole R. Holsti, Richard, R. Fagen (1967) *Enemies in Politics*, Chicago, Rand McNally & Company: 1–2.

6. Harle (1991) 16–17; myös Finlay–Holsti–Fagen (1976) 8, 21.

7. Michael Balfour (1979) *Propaganda in War 1939–1945. Organisations, Policies and Publics in Britain and Germany*, London, Routledge & Kegan: 421–423; ks. myös Kari Immonen (1989) 'Viholliskuvien viettelys', teoksessa H. Laaksonen (toim.) *Pahuuden perinne. Pubeenvuoroja pahan olemuksesta, Turku*: Turun yliopiston historian laitos, julkaisuja n:o 20, 59–60; Finlay–Holsti–Fagen (1967) 8–9.

8. Stefan Plaggenborg (1990) 'Russen und Deutsche – Bemerkungen zu einem alten neuen Thema', *Osteuropa. Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens* Heft 10, Stuttgart, Herausgegeben von der Deutschen Gesellschaft für Osteuropakunde: 975–990.

9. Finlay–Holsti–Fagen (1967) 19.

synnyttää jo kansalaissodan jälkeen, kun maan sisältä ei löydetty kylliksi yhtenäisyyttä luovia tekijöitä. Siinä tilanteessa oikeistossa otettiin avuksi vanha viholliskuva Venäjistä ja liitettiin siihen uusi uhkakuva kommunismista. Kun lietsottiin ”ryssävihaa” ja pelkoa, toivottiin että ulkoinen uhka vahvistaisi suomalaisten yhteenkuuluvuutta ja loisi isänmaallista henkeä veljessodan repimään maahan. Kielteisestä kuvasta toivottiin samalla puskuria, joka estäisi kommunististen aatteiden leviämisen Suomessa.¹⁰

Tässä käytettiin hyväksi myös kansallistunnetta. Yleisesti ottaen viholliskuvat ovat sitä kielteisempiä, mitä voimakkaampi kansallistunne maassa on. Voimakkaaseen nationalistiseen tunteeseen liittyy myös luottamus omiin poliittisiin johtajiin.¹¹ Itsenäistymisprosessi on yleensä ajankohta, jolloin kansallistunne maassa on poikkeuksellisen voimakas ja synnyttää otolliset olosuhteet myös viholliskuvan vahvistumiselle: kansallistunne on johtanut itsenäistymistaisteluun, jonka kuluessa se on entisestään voimistunut. Kun itsenäistymisen jälkeen on saavutettu, taistelun aikana heränneet vihantunteet voivat jatkaa olemassaoloaan ja määrätä kansan tai voittaneen osapuolen asennoitumista, kuten kansalaissodan läpi käyneessä Suomessa tapahtui. Jos nationalismi vielä elää vihamielisesti suhtautuvien ryhmien keskuudessa voimakkaana, siitä voi tulla niin tärkeä poliittinen voima, että viholliskuva voi leimata uuden valtion poliittisten johtajien asennoitumista ja maan koko politiikkaa entiseen vallanpitäjään nähden.¹² Näin viholliskuvan merkitys voi olla kaksisuuntainen. Konfliktin syntyminen luo paineita viholliskuvan kehittämiseksi ja toisaalta vanha viholliskuva aktivoituu ja auttaa uusien vihollisuuksien syntymisessä. Sisäpoliittisesti viholliskuvan voima on sitä suurempi, mitä todellisemmalta vihollisen uhka tuntuu,¹³ mikä selittää hallitusten halua turvautua propagandaan ja viholliskuviin myös sisäpoliittisten kriisien aikana.

Viholliskuva voi olla kaksisuuntainen toisessakin mielessä. Kuva voi toteuttaa itseään sekä vihollisen suuntaan, että palata takaisin vahvistamaan oman kansan viholliskuvaa. Kun esimerkiksi porvarillisessa

Suomessa 1920- ja -30-luvulla toistettiin Neuvostoliiton ja venäläisten olevan Suomen vihollisia tai perivihollisia, kuva todennäköisesti lisäsi Neuvostoliiton hallituksen epäluuloja. Epäluulot heijastuivat Neuvostoliiton politiikkaan, jolloin Suomessa negatiiviset tunteet Neuvostoliittoa kohtaan lisääntyivät. Näin keskinäisen epäluulon kierre kasvoi ja viholliskuvat rajan kummallakin puolella ruokkivat toisiaan.¹⁴ Yhdysvalloissa todettiin kylmän sodan aikana kuvan vaikuttavan kaksisuuntaisesti myös kuvan luojaan itseensä. Kun poliittiset johtajat tietoisesti liioittelivat Neuvosto-uhkaa omista poliittisista syistä, tämä tarkoituksellisesti luotu uhkakuva alkoi elää omaa elämäänsä ja vaikuttaa luojiensa asenteisiin. Periaatteessa USA:ssa monet poliitikot lopulta uskoivat liioiteltuun kuvaan huomauttaen, että he olivat itse olleet luomassa sen uhkaavimpia piirteitä.¹⁵ Samalla ilmiöllä voi selittää suomalaisten Nato-vastaisuutta 2000-luvulla. Koska kuvat ovat pitkäikäisempiä ja kokonaisvaltaisempia kuin mielipiteet,¹⁶ sisä- ja ulkopoliittisista tarkoituksien mukaisuuksista sotien jälkeisellä kaudella luotu viholliskuva Natosta elää yhä kansalaisten mielissä, huolimatta Neuvostoliiton hajoamisesta ja muista Euroopassa tapahtuneista muutoksista. Entisissä Varsovan liiton

10. Matti Klinge (1972) *Vihan veljistä valtiotalouspolitiikkaan, Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilla*. Porvoo, WSOY: 60–63; Luostarinen (1986) 28; Immonen (1987) 306–318; ks. myös Finlay–Holsti–Fagen (1967) 11–12.

11. Brett Silverstein (1986) 'Enemy Images. The Psychology of U.S. Attitudes and Cognitions Regarding the Soviet Union', *American Psychologist, Journal of the American Psychological Association* Volume 44, 906; Finlay–Holsti–Fagen (1967) 11–12; Harle (1991) 39; myös Luostarinen (1986) 30–31.

12. Charles O. Lerche, Jr, Abdul A. Said (1972) *Concepts of International Politics*, 2nd edition, School of International Service. The American University, New Jersey, Prentice-Hall: 148–149.

13. Luostarinen (1986) 30–31; Finlay–Holsti–Fagen (1967) 10–12.

14. Immonen (1989) 63.

15. Silverstein (1986) 906.

16. Kuvateoriasta esim. Olavi K. Fält (2002) 'Introduction', teoksessa (toim. Kari Alenius, Olavi K. Fält & Seija Jalagin) *Looking at the Other. Historical Study of images in theory and practise*, *Acta Universitatis Ouluensis Humaniora* B 42, Oulu: Oulu University Press, 8–12.

maissa Neuvostoliiton toimet olivat samaan aikaan väkivaltaisempia kuin Suomessa, mikä selittää sen, että niissä Natoon liittymistä on tarkasteltu avoimesti turvallisuutta lisäävänä tekijänä päinvastoin kuin Suomessa.

Koska ideologiset erot voivat heijastua suhtautumisessa viholliseen, viholliskuvan sisältö voi myös vaihdella oman kansan sisällä vaikuttavien aatesuuntien mukaan. Talvisodan Suomessa työväestölle ei tyrkytetty kuvaa ison vihan vainolaisesta ja alkupäivien jälkeen varottiin myös esittämästä sotaa vapaussodan jatkona, koska tappioon päättyneen sodan muistot olisivat voineet vaarantaa kansallista yhtenäisyyttä. Työväestöä varten luotiin viholliskuva, jossa keskeistä olivat Neuvostoliiton yhteiskunnalliset epäkohdat kuten työväestön alhainen elintaso, lakko-oikeuden puuttuminen, asuntokurjuus, vaatteiden ja jalkineiden puute ja elintarvikepula. Jo Finlandia Uutistoimiston¹⁷ sodan aikana työväenlehdille välittämien tekstien otsikot kertovat, mikä oli työväestöä varten luodun viholliskuvan tärkein sisältö. Joulukuussa laadittuja kirjoituksia olivat muun muassa ”Vihollinen ei tiedä mitään Suomesta”, ”Huijauksen ja seksorron luvattu maa”, ”Avoin kirje Venäjän työläisille”, ”Neuvosto-Venäjällä olot ovat vuosi vuodelta huonontuneet” ja myöhemmin sodan aikana sellaiset artikkelit kuten ”Kansalaisvapaudet Venäjällä”, ”Tasa-arvoisuus Venäjällä”, ”Asunto-olot Venäjällä”, ”Jokapäiväinen leipä Venäjällä” ja ”Venäjän työväen asema”.¹⁸

Vihollista vastaan propagandan voimalla

Talvisota oli ajallisesti lyhyt ja intensiivinen sota, jossa melkein koko kansa ilmeisen helposti jakoi Neuvostoliitosta luodun viholliskuvan, joka julkisessa sanassa oli värikäs ja voimakas ”ryssineen” ja ”bolsevikiryssineen”. Se ei kuitenkaan olennaisilta osiltaan ole ainutlaatuinen, vaan verrattavissa muissa maissa eri aikoina luotuihin viholliskuviin.

Viholliskuvat ovat konfliktitilanteessa kiinteä osa sotapropagandaa ja koska propagandan perimmäisenä tavoitteena on saa-

da ihmiset vapaaehtoisesti tekemään jotakin, yksinkertaisimmillaan propaganda voidaan määritellä keinoksi, millä tähän tavoitteeseen päästään rauhanomaisesti, mielipiteeseen vaikuttamisen keinoin. Propaganda pyrkii saamaan ihmiset tekemään jostakin asiasta toivottuja johtopäätöksiä ilman, että he vaativat esittäjää todistamaan ne oikeiksi. Propaganda on onnistunutta, jos se onnistuu luomaan voimakkaan, tunteeseen perustuvan mielipiteen. Koska propagandan perillemenossa tärkeä on kohteen halu uskoa esitettyihin väitteisiin, tässä onnistutaan parhaiten, jos propaganda antaa oikeutuksen kohteen jo valmiiksi tuntemille peloille ja toiveille.¹⁹

Uraa uurtavan tutkimuksen propagandistisista viholliskuvista teki ensimmäisen maailmansodan jälkeen Harold D. Lasswell. Hän korosti klassisessa ensimmäisen maailmansodan sotapropagandaa koskevassa tutkimuksessaan *Propaganda Technique in the World War* totaalisen sodan vaikutusta viholliskuviin: koska koko kansa oli mobilisoitava voiton saavuttamiseksi, minkäänlaisia epäselvyyttä sotaan syyllisestä ei saanut jäädä.²⁰ Kaikki vastuu oli onnistuttava siirtämään viholliselle ja osoitettava, että vihollinen mobilisoi ensin, teki erilaisia laittomia tekoja ja yritti epärehellisin keinoin vierittää syy sodan alkamisesta omalle kansalle.²¹ Vihollisen aggressiivisuutta todisteltiin historiasta otetuin esimerkein ja niiden avulla pyrittiin osoittamaan oman kansan käyvän sotaa kaiken hyvän ja oikean,²² koko kulttuurin ja sivilisaation puolesta,²³ jotka barbaarinen ja alhainen vihollinen pyrki nyt ja oli ennenkin pyrkinyt tuhoamaan. Siksi oman kansan taistelun paitsi oikeuttivat, myös velvoittivat moraaliset arvot.²⁴

Lasswell totesi, että vihollisen ominaisuudet esitettiin samanlaisina rintamalinjan kummallakin puolella. Molemmille vihollinen oli hyökkääjä, sotakiikoinen, oikeuden rikkoja, sortaja, kulttuurin vihollinen, hävittäjä, jumalaton, barbaarinen ja kavala, mutta sisäisesti hajanainen ja huonojen ominaisuuksiensa takia sodan häviävä osapuoli.²⁵ Samaan aikaan propagandan ”me” oli puolustautuja, rauhantahtoinen, kulttuurin ja oikeuden puolustaja, vapauttaja, ra-

kentaja, Jumalan asialla oleva, kunniallinen, yhtenäinen ja lopulta sodan voittaja.²⁶ Myös kylmän sodan aikaisia viholliskuvia tutkittaessa havaittiin kansojen luovan viholliskuvia toisistaan periaatteessa samoista aineksista. Molempien osapuolten mielestä vihollinen oli uhkaava, aggressiivinen ja epäluotettava, vihollismaan hallitus sortohallitus, jota suurin osa kansasta ei todellisuudessa kannattanut. Molemmiin puolin rintamalinjaa ajateltiin toisen osapuolen politiikan perustuvan aggressiivisuuteen ja vallanhaluun.²⁷

Niille syytöksille, joita toiseen osapuoleen kohdistetaan, ei tarvitse olla välttämättä mitään todellista perustetta, vaan omia pelkoja voidaan käyttää sekä todisteena että oikeutuksena omille vihamielisille teoille. Arthur Gladstone, joka pohti viholliskuvan psykoanalyttista syntymekanismia 1950-luvun lopun kylmän sodan ilmapiirissä, toteaa että viholliseen voidaan projisoida omia pelkoja ja aggressioita. Jos se tehdään kyllin voimakkaasti, prosessi alentaa kynnystä ryhtyä hyökkäykseen. Hyökkäyksen aloittamisen mentaaliseen prosessiin kuuluu taipumus selittää oman kansakunnan aloittama hyökkäys vihollisen aggressiivisuudesta johtuvaksi ennalta ehkäiseväksi iskuksi. Vaikka hyökkäyksen perusteet osoitettaisiin myöhemmin vääriksi, asiasta kertovaa informaatiota ei haluta ottaa vastaan.²⁸ Kirjoittaja käytti esimerkkinä lehti uutista puheesta, jossa syyllisyys ja vastuu mahdollisesta uudesta maailmansodasta projisoitiin vastapuolelle:

”Kun Neuvostoliitto ... ajattelee, että aika on kypsä, se aloittaa kolmannen maailmansodan. Eikä mikään, mitä me teemme, vaikuta sen päätökseen. Tämän vuoksi ... Yhdysvaltojen ei pidä epäröidä aggressiivisiin toimenpiteisiin ryhtymistä yrittäessään säilyttää maailmanrauhan.”²⁹

Vihamielisten tunteiden projisointia helpottavat maantieteellinen ja kulttuurinen etäisyys, omien keskuudessa vaikuttava yleinen mielipide, koska ihmiset ovat mieluummin samaa kuin eri mieltä muiden kanssa, sekä taipumus kohdistaa vihamieliset tunteet jo-

honkin selvästi määriteltyyn kohteeseen.³⁰ Viholliskuvan omaksumista konfliktitilanteessa lisää se, ettei uhan syntyessä vihollisesta haluta ottaa vastaan kuin viholliskuvaa tukevaa informaatiota.³¹

Propaganda tarvitsee mediaa

Lasswellin kiinnostuksen propagandaa kohtaan selitti se, että sotapropagandaa oli käytetty intensiivisesti ensimmäisen maailmansodan aikana.³² Kun sen tutkiminen aloitettiin sodan jälkeen, totaalisen sodan tapah-

17. Vuonna 1937 perustettu Finlandia Uutistoimisto toimi talvisodan aikana Valtioneuvoston tiedotuskeskuksen ja Päämajan propagandaosaston alaisuudessa ja vastasi suurelta osin siitä propagandasta, jota kotija ulkomaisille tiedotusvälineille sodan aikana tarjottiin. Esim. Martti Julkunen (1975) *Talvisodan kuva. Ulkomaisten sotakirjeenvaihtajien kuvaukset Suomesta 1939–1940*, Forssa, Weilin+Göös: 15–16.

18. ”Vihollinen ei tiedä mitään Suomesta”, Finlandia Uutistoimiston (FU:n) raportti 10.12.1939; ”Huijauksen ja sekasorron luvattu maa”, FU:n raportti 17.12.1939; ”Avoin kirje Venäjän työläisille”, FU:n raportti 21.12.1939; ”Neuvosto-Venäjällä olot ovat vuosi vuodelta huonontuneet”, FU:n raportti 29.12.1939; ”Kansalaisvapaudet Venäjällä”, FU:n raportti 3.1.1940; ”Tasa-arvoisuus Venäjällä”, FU:n raportti 5.1.1940; ”Asunto-olot Venäjällä”, FU:n raportti 11.1.1940, ”Jokapäiväinen leipä Venäjällä”. FU:n raportti 19.1.1940; ”Venäjän työväen asema”. FU:n raportti 27.1.1940. FU:lta saapuneet asiakirjat 1939–1940. Eg 3. Valtioneuvoston Tiedotuselinien arkisto 1939–1948, Kansallisarkisto (VnTie. Ka).

19. Balfour (1979) 421.

20. Harold D. Lasswell (1927) *Propaganda Technique in the World War*, London, Kegan Paul: 9–12.

21. Lasswell (1927) 47–50.

22. Lasswell (1927) 51–59.

23. Lasswell (1927) 67–69.

24. Lasswell (1927) 82, 97–101.

25. Lasswell (1927) 200–204.

26. Lasswell (1927) 205–209.

27. Urien Bronfenbrenner (1961) 'The Mirror-Image in Soviet-American Relations: A Social Psychologist's Report', *Journal of Social Issues*. Vol 17: 46–47.

28. Arthur Gladstone (1959) 'The Conception of the Enemy', *Journal of Conflict Resolution* 3: 133–134.

29. "When the Soviet Union... thinks the time is ripe for success, then the decision will be made to start World War III. And nothing we do is going to affect that decision. For this reason... the United States should not hesitate to act aggressively in trying to keep world peace." Puhuja oli kenraalimajurin arvoinen sotilashenkilö, puhe pidettiin "American Leaguen" kokouksessa. Gladstone (1959) 134.

30. Gladstone (1959) 135.

31. Finlay-Holsti-Fagen (1967) 15.

32. Philip Knightley (1982) *The First Casualty. From Crimea to Vietnam: The War Correspondent as Hero, Propagandist and Myth Maker*, London, Quartet Books: 65–66.

tumia selitettiin myös vihollisen tiedotustoitinnan avulla. Syntyi käsite propagandasodasta ja sen suuresta merkityksestä vihollisen taistelumoraalille.

Tehokkaan propagandan taustalla oli itse asiassa tiedonvälityksen kehitys. Ensimmäisen maailmansodan syytyessä lehdistön vaikutusvalta yleisen mielipiteen luojaan tunnettiin jo anglosaksisissa maissa ja hallitukset ymmärsivät sen hyödyllisyyden erilaisien aatteiden ja asioiden ajamisessa.³³ Niin sanottu keltainen lehdistö oli opettanut etenkin tunteiden merkityksen. Tämän todettiin toimivan myös viholliskuvissa, koska viholliskuvaa luotaessa peruseriaatteenä oli saada oma kansa uskomaan, että se taistelee oikean asian puolesta ja suostui siksi maan vapaaehtoisesti sotatilan vaatimiiin suuriinkin uhrauksiin.³⁴ Parhaiten se onnistuu helposti omaksuttavien esimerkein, joissa tuodaan esiin vastustajan julmuuksia tunteisiin vetoavalla tavalla.³⁵ Sen vuoksi on tärkeää esittää vihollisen ominaisuudet siten, että kansalaiset suostuvat uhrautumaan omasta halustaan, eikä tarvita erilaisia valvonta- ja rangaistusmenetelmiä, joiden käyttö voisi heikentää yhteishenkeä. Erityisen tehokkaita ovat tunne- ja kauhuefektit, koska vihan tunteiden lietsonnassa konkreettiset, tunteeseen vetoavat elementit ja jonkin asteinen pelottelu vaikuttavat ihmisten mielipiteisiin.³⁶ Kauhutarinoiden vaikutuksesta viholliskuviin kertoo sekin, että samanlaiset hirmutyöt lapsia, naisia ja yleensä ihmisyyttä vastaan esiintyvät usein eri muunnoksina molempien osapuolten viholliskuvissa.³⁷

Klassinen esimerkki onnistuneesta viholliskuvasta ja propagandan käytöstä on englantilaisten ensimmäisen maailmansodan alussa levittämä uutinen niin sanotusta Brycen komiteasta, jonka väitettiin ensimmäisenä sotavuonna 1914 tutkivan saksalaisten tekemiä sotarikoksia etenkin siviilejä kohtaan. Todellisuudessa koko komitea ei ollut olemassakaan. Kyseessä oli propagandatarkoituksessa luotu hämäys, jonka nimissä lehtiin voitiin levittää kertomuksia saksalaisten tekemistä hirmutöistä ja todeta näyttävästi saksalaisten sodankäynnin peruseriaatteenä julmuus, tarkoituksel-

liset raiskaukset, kidutus ja raakuus etenkin naisia ja lapsia kohtaan. Merisodassa todettiin ”hunniin” saavan erityispalkkion upottaessaan aluksia, joiden matkustajina oli naisia ja lapsia.³⁸ Sodan alussa kyettiin taitavan hämäys- ja väärennysoperaation kautta todistamaan sekin, että saksalaiset kuljettivat omien kaatuneidensa ruumiit teollisuuden raaka-aineeksi. Vakuuttavasti esitetty uutinen paljastettiin sepitetyksi vasta vuonna 1925.³⁹

Talvisodan Suomessa vihollinen teki propagandatyön Suomelle helpoksi. Ensinnäkin se oli koko 1930-luvun esiintynyt rauhantyyntö puolestapuhujana ja niin sanotun kollektiivisen turvallisuuden esitaistelijana.⁴⁰ Kansainliitossa Neuvostoliitto esiintyi ”rauharakastavana” valtiona erotuksena impe-

33. Lasswell (1927) 10; Knightley (1982) 65–66. Ensimmäisen maailmansodan aikana Englannin sodan alussa luoma tiedotus- ja propagandaorganisaatio onnistui työssään niin hyvin, että Goebbels käytti myöhemmin sitä esikuvana Natsi-Saksan propagandaorganisaatiolle, Knightley (1982) 66. Tätä kautta vaikutteita saivat muutkin maat kuten Suomi, jonka tiedotusorganisaatio jatkosodassa muistutti saksalaista mallia. Touko Perko (1974) *TK-miehet jatkosodassa. Päämajan ja kotirintaman propaganda 1941–1944*, Keuruu, Otava: 1974, 17; Eino Jutikkala (1997) *Valtion tiedotuslaitoksen salainen sotakronikka*, Juva, WSOY: 9–29.

34. Finlay–Holsti–Fagen (1967) 12.

35. Ralph K. White (1984) *Fearful Warriors. A Psychological Profile of U.S. – Soviet Relations*, New York, The Free Press: 88–89, 129–131, 141, 145.

36. Esko Salminen, Kauko Suvanne (1989) *Kuuden sota 1939–1945. Propagandalehtiset talvi- ja jatkosodassa*, Helsinki, Otava: 10; Luostarinen (1986) 44; Esimerkiksi ensimmäisen maailmansodan alussa englantilaiset olivat haluttomia liittymään sotaan. Sota saatiin kansalaisten silmissä hyväksyttäväksi propagandan avulla. Saksalaisista tehtiin barbaareja, ”hunneja”, joiden raakalaisteot siviilejä vastaan täyttivät lehtien sivut. Seuraus oli mielipide, joka vaati taistelua ihmisyyden puolesta Saksaa vastaan, Knightley (1982) 66–69. Vastaavaa menettelyä käytettiin myöhemmin, kun Yhdysvaltojen yleinen mielipide piti saada hyväksymään liittymisen sotaan. Samat kauhutarinat saivat kansalaiset kuohuksiin ja vaatimaan liittymistä sotaan, Knightley (1982) 106–107.

37. Esim. Knightley (1982) 66–67, 88–91; Tarkiainen (1986) 304–308.

38. Raportti tunnustettiin väärennökseksi vuonna 1922; Knightley (1982) 67–68.

39. Uutinen julkaistiin Taylorin mukaan esimerkiksi 15.12.1914 Daily Telegraph -lehdessä. John Taylor (1991) *War Photography. Realism in the British Press*, New York, Routledge: 19–20; myös Lasswell (1927) 19, 88.

40. Finlay–Holsti–Fagen (1967) 19.

*Puna-armeijan komentaja kokeilee Viipurin lin-
nasta löytyneiden suomalaisten käsirautojen kes-
tävyyttä 1940. Kuva: Lehtikuva.*

rialistisiin, kapitalistisiin suurvaltoihin. Rauhankakkautaan se oli korostanut myös loka-marraskuussa 1939, kun neuvottelut Suomen ja Neuvostoliiton välillä olivat käynnissä Moskovassa. Rauhankakkaus ja Suomen kansan tahdon kunnioittaminen, joista ulkoministeri Vjatšeslav Molotov puhui viimeksi hyökkäystä edeltävänä päivänä, sopivat huonosti yhteen ilman muodollista sodanjulistusta alkaneen hyökkäyksen, ilmapommitusten ja Moskovassa perustetun nukkehallituksen kanssa. Kun Neuvostoliitto vielä kansainvälisen reaktion edessä kielsi sotaa syttyneen tai pommituksia tapahtuneen, voi sanoa, että viimeinen silaus talvisodan viholliskuvan onnistumiselle tuli Moskovasta.

Sensaatiolehdistö oli anglosaksissa maisa osoittanut vallanpitäjille keinot ja kielikuvat, jotka kansaan parhaiten tehosivat, ehkä siksi niitä osattiin varoa käyttämästä. Siellä ei ollut vaaraa sortua käyttämään väriä vertauksia tai käsitteitä, jotka voitiin ymmärtää monella tavalla.⁴¹ Talvisodan Moskovassa ei länsimaisen lehdistön keinoja tunnettu tai ainakaan niistä välitetty. Tehdyistä virheistä esimerkkinä voi mainita venäläisen propagandan, joka sodan alkuvaiheessa perustui ajatukseen, että suomalaiset ottavat puna-armeijan rajoilla vastaan riemumielin. Kun propagandassa lisäksi erehdyttiin väittämään suomalaisten tervehtivän puna-armeijaa rajoilla ”tulisesti”, riemumieltä tunsii lähinnä Suomen propaganda. Yksimielinen lehdistö vakuutti, ettei vihollisella ole valittamista ainakaan tulisuuden suhteen, tulta kyllä tulisi, mikä ilmeisesti oli suomalaisiin tehoava propagandaveto, päätellen ”tulisille terveisille” sanomalehdissä osoitetusta huomiosta koko talvisodan ajan.⁴² Luultavasti kovin tehokasta propagandaa ei ollut sekään lupaus, että vapautuksen jälkeen Teuvan kirkossa järjestetään iloiset joulutanssit. Tai näin ainakin sanomalehti Ilkan pakinoitsija kertoi Moskovan radiopropagandisti ”Tiltun” luvanneen.⁴³

Myyttinen perivihollinen

Viholliskuva on kansallisuutta koskeva stereotypia. Yksi tapa selittää stereotyyppiä on

viitata todellisuuspohjaan. Jos esimerkiksi kuva venäläisistä on huono, konfliktitilanteessa selitetään kärjistyneeseenkin kuvaan kuuluvan pohjimmiltaan jotakin olennaista viholliseen ja vihollisen yhteiskuntaan liittyvää.⁴⁴ Kauhutarinoiden lisäksi toiselle ryhmälle annetuille kielteisille ominaisuuksille haetaan oikeutusta esimerkiksi vanhoista tarinoista ja myyteistä, jotka ovat siirtyneet sukupolvelta toiselle. Tällaisen myytin voima on suurimmillaan silloin, kun se muodostetaan aineksista, jotka tukevat olemassa olevaa tilannetta. Siksi myyttinen kuva rakennetaan kaikkien tuntemasta aineistosta, jota toistamalla todistetaan, ettei kohteen kielteinen käytös ole sattuma, vaan tälle tyyppillistä. Hyväksi käytetään ennen kaikkea historiaa. Sen avulla osoitetaan kohteen aina toimineen vastaavalla tavalla vihamielisesti. Myyttisissä viholliskuvissa vihollinen voidaan kuvata helposti muistettavalla iskusanalla tai -lauseella, jonka sisältö on omalle ryhmälle selittämättäkin tuttu. Esimerkiksi juutalaisiin liitetyt ominaisuudet tai suomalaisten ”ryssä on ryssä” tai ”yksi suomalainen vastaa kymmentä ryssää” hokemat ovat tyyppillisiä yksinkertaistuksia, joilla saavutetaan haluttu mielikuva ilman, että sisältöä tarvitsee selittää. Hokemalla haluttu kuva iskostuu nopeasti ihmisten mieleen. Jos vihollinen sitten käyttäytyy odotusten mukaisesti eli vihamielisesti, voidaan todeta vihollisen käyttäytyneen juuri siten, kuin on tiedettykin sen tekevän.⁴⁵ Talvisodan Suomessa historiaa ja myyttejä käytettiin todistamaan yhteyttä menneeseen:

”Piilopirttien hiljaisesti kärsivien vaimojen ja lasten silmät katsoivat meitä vuosisatojen takaa ... Nälässä ja ryysyissä taistelevat armeijamme nousivat haudoista marssien meidän edellämme, meidän, joilla nyt on oma lujasti varustettu armeija ja sissiemme suuret teot, kunniakkaat ... lippumme loistavat meille osviittoina aikojen takaa.”

Lainaus on artikkelista ”Pyhä viha”, jonka Finlandia Utistioimisto välitti kaikille suomenkielisille lehdille ennen joulua 1939 ja joka myös julkaistiin useissa, etenkin oikeistolaisissa ja maalaisliittolaisissa lehdissä.⁴⁶

Valkoisen Suomen maailmankuvaan sopi, että Suomeen hyökkäsi talvisodan aikana ”vanha vainooja”, joka jo ison vihan aikana autioitti maan ja teki petomaisia tekoja. Nyt siviilialueitten pommittaminen auttoi luomaan historiallista yhteyttä ison vihan vainolaiseen, joka mieluiten hyökkäsi naisten ja lasten kimppuun. Yhteyttä isoon vihaan kuvastaa tietysti myös nimitys ”pyhä viha”.

Talvisodan joulun aikaan nimitys ”pyhä viha” juurtui jossakin määrin käyttöön,⁴⁷ mutta katosi terminologiasta joulukuun myötä luultavasti siksi, että se vetosi lähinnä oikeistolaisesti ajatteleviin, mutta jäi työväestölle vieraaksi käsitteeksi, joka pahimmillaan olisi saattanut kääntyä kansan yhtenäisyyttä vastaan.

Esimerkki siitä, kuinka viholliskuva hyödyntää kohteensa historiaa poimimalla sieltä kuhunkin aikaan ja tapahtumiin sopivia aineksia,⁴⁸ löytyy myös *Uudessa Suomessa* talvisodan joulun alla:

”Jonnekin Poltavan kentille haudattu suomalainen rakuuna havahtuu kaksisataavuotisesta unestaan, kuuntelee hetken, sysää vieressään lepäävää aseveljeään kylkeen ja sanoo: Kuule, Suomessa taistellaan venäläisiä vastaan niin että jymisee ... Me nousemme tästä ja muualta, kaikkialta, mihin aikain varrella suomalaisia sotureita on haudattu, ja riennämme haamuarmeijana poikiamme auttamaan. Nyt.”⁴⁹

Suomen Neuvostoliitosta luoma viholliskuva oli ihannetapaus sitaatin kuvastaman perivihollisuuskäsitteen kannalta. Perivihollisuudella perusteltava viholliskuva on aina otollista propaganda-aineistoa, koska se voidaan niveltää oman kansan tuntemiin historian tapahtumiin ja käyttää tunne-efektiiä historiasta otetuin esimerkein. Korostettaessa oman kansan kunniaakasta menneisyyttä taisteluissa samaa vihollista vastaan, taistelun velvoite asetetaan nykyisen sukupolven harteille.⁵⁰ Perivihollisuus-käsitteen synty voi sijoittua ajallisesti niin etäälle, ettei sen alkuperää edes tiedetä, mutta koska se on kansan keskuudessa yleisesti tunnettu, vihamielistä politiikkaa voidaan pe-

rustella siihen nojaten. Tällöin aiemmin syntyneen viholliskuvan aineksia päästään käyttämään uudessa konfliktissa. Jos konflikteja on ollut useita, kuvaan löytyy runsaasti aineistoa.⁵¹

Vaikka puhutaan perivihollisuudesta, se on määre, joka voi tarpeen mukaan syntyä ja kuolla. Esimerkiksi Saksan ja Ranskan klassinen perivihollisuuskäsite syntyi itse asiassa vasta Ranskan–Saksan sodan aikana 1870–71. Tämän vuosisadan sodat ja halu selittää niitä myös osana pitkää historiallista vastakkainasettelua loivat otollisen tilanteen periviholliskuvan luomiselle.⁵² Perivihollisuuden tunne voi myös hiipua, mutta jos sen ainekset elävät kansalaisten mielissä, ne voivat aktivoitua kriisitilanteissa. Taistelupareja ovat suomalaisten ja venäläisten lisäksi esimerkiksi saksalaiset ja venäläiset, saksalaiset ja ranskalaiset ja kreikkalaiset ja turkkilaiset nationalistiset vastakkainasettelut, jota ovat syttyneet ja sammuneet historian aikana useita kertoja.⁵³

Jumalan vihollinen

Talvisodan kuvaaminen ”pyhäksi vihaksi” oli sikäli tehokasta propagandaa, että se

41. Balfour (1979) 423.
42. Lauri Haarla, ”Pyhän vihan aika”, *Maakansa* 20.12.1939, *Savon Sanomat* 30.12.1939 ja *Kaiku* 20.12.1939; ks. myös Sinikka Wunsch (2002) 'Image Research and the Enemy Image: the Soviet Union in Finnish Newspapers during the Winter War (November 30, 1939–March 13, 1940)' teoksessa (toim. Kari Alenius, Olavi K. Fält & Seija Jalagin) *Looking at the Other. Historical Study of images in theory and practise, Acta Universitatis Ouluensis Humaniora B* 42, Oulu: Oulu University Press, 90.
43. Mikki, Mitä kuuluu. *Ilkka* 17.12.1939.
44. Jahn (1985) 29–31.
45. Immonen (1989) 59–60; Harle (1991) 43–45; myös Lerche–Said (1972) 211–212.
46. ”Pyhä viha”, *Finlandia Uutistoimiston raportti* 16.12.1939. FU:lta saapuneet asiakirjat 1939–1941, VnTie. KA; ks. myös Sinikka Wunsch (2002) 81–98, 91.
47. Esim. ”Pyhä viha”, *Ilkka* 19.12.1939.
48. Esim. Silverstein (1986) 906.
49. Sissi, Siitä, minkä kaikki tietävät. *US* 21.12.1939.
50. Luostarinen 1986, 26.
51. Lerche–Said (1972) 49; Jahn (1985) 39–40.
52. Ibidem; myös Frederick H. Hartmann (1982) *The Conservation of Enemies. A Study in Enmity. Contributions in Political Science*, number 68, Westport, Greenwood Press: 31–32.
53. Lerche–Said (1972) 149.

paitsi loi historiallisen yhteyden, viittasi myös sellaiseen viholliseen, joka itse asiassa oli myös Jumalan vihollinen, jolloin tappion sinetöisi lopulta jumalallinen varjelus, joka viime kädessä suojeli omaa kansaa pahuuden voimia vastaan. ”Pyhä viha” kuuluu käsitteenä sellaiseen viholliskuvien kategoriaan, joka käyttää hyväkseen vihollisen abstrakteja ominaisuuksia.

Tässä kategoriassa viholliskuva ei ole välttämättä negatiivinen. Ofer Zurin⁵⁴ mukaan ”rakastetusta” vihollisesta voidaan puhua silloin, kun vihollinen koetaan tasaveroisena ja taistelun osapuolten ajatellaan edustavan samaa, pohjimmiltaan jumalallista tahtoa.⁵⁵ ”Paha vihollinen” on kuitenkin yleisempi viholliskuvan muoto ja sellainen, jonka kanssa ”meillä” ei ole mitään yhteistä.⁵⁶ Vihollisessa ei ole mitään kunnioitettavaa, vaan se on syytä tuhota kokonaan. Paha vihollinen voi olla hyökkääjä, joka uhkaa oman kansan maa-alueita ja sen henkistä perintöä ja kulttuuria, jolloin taistelu on nimenomaan puolustustaistelua. Paha vihollinen voidaan nähdä niin ala-arvoisena, että sodassa hyveenä on sen kukistaminen, alistaminen tai täydellinen hävittäminen. Kun vihollinen nähdään Jumalan vihollisena, taistelemisen sitä vastaan on samalla taistelua Jumalan ja uskonnon puolesta. Oma kansakunta käy pyhää sotaa.⁵⁷

Pahuuden perinne ja ajatus pyhästä sodasta periytyvät myös juutalais-kristillisestä traditiosta. Usko Kaitselmuksen johdatukseen on yksi Vanhan Testamentin perusperiaatteita. Joosuan kirja on kuvaus pyhästä sodasta, jossa Joosuan välityksellä Herra itse johti Israelin valittua kansaa Luvatun maan valtauksessa, joten viime kädessä valtauksen onnistuminen sodan avulla oli Jumalan tahto. Uskonto, maa-alue, rotu ja nationalismi kietoutuvat Joosuan kirjassa yhteen tavalla, joka muodostaa periaatteessa sen oikeutetun sodan moraalin, johon yhä vedotaan.⁵⁸ Pyhän sodan käsitteeseen Raamatussa liittyy voimakkaasti myös ajatus lunastuksesta. Esimerkiksi Tuomarien kirjassa oma kansa lunastaa oikeutensa olemassaoloon ja omaan maahansa sodan kiirastulen kautta. Näin sota voi olla koettelemus, jonka Herra lähettää oikealta po-

lulta hairahtuneelle kansalleen. Sen tarkoituksena on palauttaa aiemmat hyveet ja samalla vahvistaa ja karaista valittua kansaa.⁵⁹

Tässä kontekstissa sota voi olla keino vapautua yhteisöä vaivaavasta sairaudesta, josta täytyy päästä, että yhteisö voisi säilyä.⁶⁰ Vihollinen ja sota voivat näin edustaa Joosuan kirjan vihollisen tavoin pohjimmiltaan Jumalan tahdon välikappaletta. Esimerkiksi 1800-luvulla filosofit kansasta tai valtiosta puhuessaan saattoivat verrata kansaa kasviin tai ruumiiseen; kuten ne, myös kansa saattoi sairastua. Sairastunut kansa oli parannettava, toisin sanoen sitä kalvava tauti – yleensä syöpä tai rutto – oli kukistettava. Tällöin voitiin puhua jalostavasta sodasta, joka puhdistaisi kansakunnan ruumiin sodan kiirastulen kautta.⁶¹ Sodalla kansa-

54. Syntyjään israelilainen psykologi ja psykoterapeutti Ofer Zur on tutkinut muun muassa sodan ja väkivallan psykologiaa, kylmän sodan aikana Yhdysvalloissa vihollisuuden dynamiikkaa. Viime vuosina hän on tutkinut esimerkiksi terrorismia ja Irakin ja Yhdysvaltojen suhteiden psykologiaa, myyttejä ja propagandaa. Zur kiinnostui aihepiiristä taisteltuaan luutnanttina Israelin joukoissa vuoden 1973 sodassa. <http://www.drozur.com/cvita.html> (4.7.2003).

55. Vihollinen voi tällöin olla symbolinen. Etenkin primitiivisissä kulttuureissa sota voi olla rituaali, jonka tavoitteena ei ole toisen osapuolen surmaaminen, vaan oman yhteisön lujittaminen. Esimerkiksi ritariaikaan liittyvä vihollisuus toi esille ”arvokkaan vihollisen”, jonka avulla voitiin luoda sankarimyyttejä, osoittaa miehuutta ja rohkeutta. Vihollinen oli kunnioitettu, taistelun arvoinen osapuoli. Ofer Zur (1991) ‘The Love of Hating: the Psychology of Enmity’, *History of European ideas*. Vol. 13, n:o 4, 347–348.

56. Harle (1991) 18–20; Harle jakaa viholliskuvien vihollisen ominaisuudet tyypeihin ”symbolinen”, ”poissa pidettävä”, ”kunnioitettava”, ”Jumalan vihollinen”, ”hyökkäävä”, ”petokellinen”, ”tyrannimainen” ja ”näkyvätön” vihollinen, Harle (2000) *The Enemy with a Thousand Faces: The Tradition of the Other in Western Political Thought and History*, London: Praeger Publisher, 12–13. Harle viittaa Zurin määrittelyyn, jossa viholliset jaetaan seitsemään luokkaan: ”symbolinen”, ”riistävä”, ”arvokas”, ”jumalan vihollinen”, ”hyökkäävä”, ”alistava” ja ”näkyvätön vihollinen”. Zur (1991) 347–348.

57. Zur (1991) 347–348.

58. Esim. Joosuan kirja 23: 1–13.

59. Esim. Tuomarien kirja 2–3.

60. Harle (1991) 23–24.

61. Suomessa ajatuksen jalostavasta sodasta omaksui esim. J. V. Snellman. Ks. Turo Manninen (1982) *Vapaustaistelu, kansallissota, kapina. Taistelun luonne valkoisen sotapropagandan valossa 1918*, Jyväskylän, Jyväskylän yliopisto: 11–15.

kunta saattoi näin osoittaa kansallishenkensä voiman ja lunastaa oikeutensa itsenäiseen elämään.⁶² Talvisodan porvarillisessa sielunmaisemassa sijansa oli myös tällä ajattelulla. *Helsingin Sanomat* kirjoitti joulukuussa 1939:

”Suomen kansan sielu on joutunut puhdistavaan ja jalostavaan kiirastuleen ... tietäesämme palvelevamme ihmiskunnalle arvokkaita, hyviä voimia raakuutta ja valhetta vastaan.”⁶³

Lehden luomassa kuvassa elettiin samoja vaiheita kuin Joosuan kirjassa. Historia nähdään Jumalan johdatuksena ja tapahtumat Kaitselmuksen välikappaleena, joiden kautta Jumalan tahto toteutuu. Koska sota hävittäisi pahan, se osoittautuisi lopulta hyväksi asiaksi oman kansan kannalta.⁶⁴ Raamatulliset vertauskuvat kuuluivat talvisotaan myös Daavid ja Goljat -asetelman kautta, jonka suomalainen ja kansainvälinen lehdistö tilanteessa näkivät. Oman ja vieraan ero sotatilanteessa kiteytetään Raamatussa seuraavasti Daavidin asettuessa taistelutentillä Goljatia vastaan:

”Mutta Daavid vastasi (Goljatile):

”Sinä tulet minua vastaan miekan, peitsen ja keihään voimalla, mutta minä tulen sinua vastaan Herran Sebaotin nimeen, Israelin sotajoukon Jumalan, jota sinä olet häväissyt.”⁶⁵

Vertaus oli talvisodan aikana suosittu, koska se sisälsi puolustajan kannalta lohdullisen sanoman. Sen mukaan oma kansa voitaisi suuren ja rehentelevän vihollisen Jumalan varjeluksen ja oman älykkyytensä ja taitonsa avulla.⁶⁶

Kaksoiskuva ja rasismi viholliskuvan rakennusaineina

Vihollista arvioidaan toisin kuin omaa ryhmää. Vihollisen pahat teot johtuvat sen luonteen heikkoudesta, oman ryhmän vastaavat teot ovat pakon sanelemia. Kaksoiskuva asteikolla julmuus – kehnous kuuluu yleisesti viholliskuviin. Näin eliminoidaan vihollisen esittäminen liian pelottavana ja

luodaan samalla perusta, jolla voidaan selittää vihollisen varmasti lopulta kukistuvan, olipa tämä miten vaarallinen tahansa.⁶⁷ Kaksoiskuvassa viholliselle annetaan vastakkaisia ominaisuuksia. Toisaalta vihollinen on vaarallinen, hirveä, paha, hyökkäävä ja valmis kaikkeen julmuuteen. Toisaalta vihollista ei saa kuvata liian vaaralliseksi, ettei samalla lannistettaisi oman kansan taistelutahtoa. Siksi vihollinen vastapainona kuvataan säälittäväksi, kurjaksi ja oppimattomaksi, ihmiskunnan pohjasakkaan kuuluvaksi raukaksi.⁶⁸

Propagandaorganisaatio Finlandia Uutistoimisto laati lehtiä varten tammikuussa 1940 kirjoituksen ”Venäläistä barbariaa”, jossa kansan ominaisuudet oli kuvattu edellisen periaatteen mukaan:

”Se on patologisten äärimmäisyyksien rotua, joka sairastaa ikuista ja rajatonta alemmuuskompleksia ... Ehkäpä tuo matelevaisuus mahtajia ja julmuus heikkompia kohtaan kuuluu itäslaavien perusluonteeseen, joka on idän ja lännen ominaisuuksien kehnoin sekasikiö. Se ei ole kyennyt omaksumaankummankaan voittoisia ominaisuuksia.”⁶⁹

Lainauksesta kuvastuu myös avoin rasismi, joka liitetään yleisesti viholliskuviin. Rasiset viholliskuvat ovat ymmärrettävästi sitä voimakkaampia, mitä suurempi etninen rodullinen ero oman ja vieraan kansan välillä voidaan osoittaa. Sitä käyttivät hyväkseen muun muassa yhdysvaltalaiset toisen maa-

62. Manninen (1982) 162.

63. Eero, ”Elämme suuria hetkiä”, HS. 10.12.1939.

64. Kaitselmusaatteesta Suomessa 1800-luvulla, ks. Mauri Noro (1968) *Kaitselmusaate Topeliuksen historianfilosofiassa*, Porvoo, WSOY: 102, 104–105.

65. Ensimmäinen Samuelin kirja 17: 45, vuoden 1933 kirkolliskokouksen hyväksymä Vanhan Testamentin suomennos.

66. Esim. ”Daavid ja Goljat”, Timo. US 4.12.1939; ”Suurvaltasota ja Suomen sota”, Kaleva 5.1.1940; ks. myös Julkunen (1975) 209.

67. Finlay–Holsti–Fagen (1967) 26; Harle (1991) 34–35.

68. Harle (1991) 35–36; ks. Lasswell (1927) 102–103.

69. ”Venäläistä barbariaa”, Finlandia Uutistoimiston raportti 22.1.1940. FU:lta saapuneet asiakirjat 1939–1941. Eg 3. VnTie. KA.

ilmansodan aikana aasialaista vihollista vastaan. Japanilaiset kuvattiin henkisesti amerikkalaisia kehittymättömimmiksi raakalaisiksi, fyysisesti esimerkiksi ”lenkosäärisiksi, suurihampaisiksi apinoiksi”, tai kauniimmin ”pikkumiehiksi”.⁷⁰ Vastaava rasismiin perustuva viholliskuva hämärsi Korean ja Vietnamin sotien aikana Yhdysvalloissa aasialaisen liittolaisen ja vihollisen välistä rajaa ja oli osasyynä tapahtuneisiin julmuuksiin.⁷¹ Rasistinen kuva voi olla pitkäaikainen, mutta se voi myös elää konfliktin mukana siten, että vihollisen ominaisuudet vaihtuvat lähes vastakohtikseen sodan, rauhahan tai liittolaisuuden eri vaiheissa.⁷²

Suomen talvisodan aikana kuvauksiin Venäjän kansan luonteesta todistuskappaleina käytettiin myös niitä venäläisiä, joita oli omin silmin nähty eli sotavankeja. Kuvauksessa korostui nimenomaan venäläisen ihmisen ”erilaisuus”. Kuva rakennettiin vanhan eurooppalaisen viholliskuvan varaan, joka oli sisältänyt julmuutta, barbariaa, likaisuutta, tyhmyyttä ja raakuutta vanhastaan ja Neuvostoliiton myötä myös ateismia ja kommunismia, jotka merkitsivät yhä täydellisempää tuhoa läntisille arvoille ja kristikunnalle.⁷³

Kun talvisodan aikana kuvattiin vihollisen sotilaita, yleistä oli esimerkiksi toistella venäläisten raakuuksia omia joukkojaan kohtaan rintamalla. Propagandistisia tarinoita joukkojen selän taakse sijoitetuista konekivääreistä tai miinoja polkemaan lähetetyistä siviileistä kerrottiin yleisesti. Näin voitiin ilmentää sekä sääliä venäläisiä kohtaan että tehostaa kuvaa järjestelmän äärimmäisestä julmuudesta.⁷⁴ *Uudessa Suomessa* tämä esiintyi seuraavasti:

”On kerrottu, että nämä kuolemaantuomit aseettomat ovat kuolinhymniään veisaten ja kädellään silmiään peittäen horjuneet kuolemaansa kohti.”⁷⁵

Venäläiset eurooppalaisen viholliskuvan kohteina

Viholliskuva voi syntyä, vaikkei maiden välillä voitaisi osoittaa minkäänlaista konkreettista uhkaa. Näin tapahtui esimerkiksi

Ruotsissa vuosisadan vaihteessa. Maahan syntyi venäläispelon aalto, jolle ei löydy realistista pohjaa. Sen lähtökohta oli vanha Venäjään liittyvä uhkakuva ja etenkin käsitys, että Venäjä pyrki laajentumaan kohti Atlanttia.⁷⁶ Pelko, joka oli herännyt Pietari Suuren aikana ja virinnyt uudelleen Suomen sodan ja Krimin sodan aikaan, voimistui taas ensimmäisen maailmansodan aattovuosina.⁷⁷ Samoja piirteitä oli myös Englannissa kehittyneessä venäläispelossa ja -vihasa, jonka syyksi ei voitu osoittaa konkreettista uhkaa englantilaisia kohtaan.⁷⁸ Siellä kehitys liittyi Napoleonin sotien jälkitilanteeseen. Venäjän voimistumisen synnyttämä uhkakuva elpyi Krimin sodan aikana, jolloin Englannissa syntyi suurelta osin ylhääl-

70. Tuula Okkonen (2002) *Yhdysvaltojen näkemykset, suunnitelmat ja toimenpiteet Japanin koulujärjestelmän uudistamiseksi 1942–1947*. Acta Universitatis Ouluensis Humaniora B 45, Oulu, Oulu University Press: 115.

71. Sinikka Wunsch (2001) ’Aseena julkinen sana – anglosaksisen sanomalehdistön rooli sotien kuvaajana ensimmäisestä maailmansodasta Vietnamin sotaan’, *Faravid, Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja XXI*, Jyväskylä: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, 167–168.

72. Ks. Olavi K. Fält (1990) *The Clash of Interest. The transformation of Japan in 1861–1881 in the eyes of the local Anglo-Saxon press*, *Studia Historica Septentrionalia* 18, Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen yhdistys, 132–133, 140–141.

73. Eero, ”On ero sotamiehellä ja sotamiehellä”. HS 4.2.1940; Paavo Virkkunen, ”Pidä, mitä sinulla on”, US 26.2.1940; Juhani, Eilistä ja tänpäiväistä. Kaleva 5.1.1940; ”Sotapoluulta”, art. Kaleva 25.1.1940.

74. Esim. ”Demooni”, US 16.12.1939; ”Eikö sodassa”, US 19.12.1939; Timo, ”Eivät ole muuttuneet”. US 16.12.1939; Timo, ”Miehet ja laumat”. US 27.12.1939; ”Suomi maksaa velkansa”, Ilkka 23.12.1939; ”Kestää!”, Ilkka 29.12.1939; Esko, Mitä kuuluu. Ilkka 22.12.1939; Kin., ”Punainen Risti”, Pakinoita. TS 22.12.1939, Pikku-uutisia. TS 30.12.1939; Vasara, ”Stalinilainen bolshevismi”, Ammatillista. SS 28.12.1939; ks. Sampo Ahto (1978) ’Neuvostojoukkojen suurhyökkäys Itä-Kannaksella’, teoksessa *Talvisodan historia 2. Sotatoimet Karjalan kannaksella*. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XVI: 2, Porvoo, WSOY: 157–157, 182.

75. ”Demooni”, US 16.12.1939.

76. Klinge (1972) 79.

77. Klinge (1972) 82–83.

78. Uhan taustavoimana oli alunperin lähinnä kaupallinen kilpailu ja etenkin brittiläisten etujen uhkaaminen Aasiassa, minkä takia venäläisiä alettiin kuvata Eurooppaa uhkaavina barbaareina; John Howes Gleason (1950) *The Genesis of Russophobia in Great Britain. A Study of the Interaction of Policy and Opinion*, Cambridge, Harvard University Press: 273–289.

tä ohjattu kuva Venäjän pitkäntähtäimen suunnitelmasta edetä kohti länttä. Vaikka uhkakuvan taustalla vaikutti Englannin ja Venäjän etujen vastakkaisuus Lähi-Idässä ja Itä-Aasiassa, tuloksena oli viholliskuva, jossa Venäjä edusti vaaraa läntiselle Euroopalle ja eurooppalaisille aatteille.⁷⁹

Sekä ruotsalaisten että englantilaisten viholliskuvat liittyvät yleisempään eurooppalaisten Venäjä-pelkoon. Sen katsotaan syntyneen koko Euroopassa suurin piirtein samaan aikaan 1400-luvun lopulla, jolloin Venäjä aloitti vuosisataisen pyrkimyksensä laajentua merelle päin.⁸⁰ Pohjimmiltaan sen juuret ovat kuitenkin yhtä vanhat kuin länsimäinen kulttuuri. Jo Persiaa vastaan taistelleessa antiikin Kreikassa syntyi jako hyvään ja pahaan siten, että länsi edusti ”meitä” ja itä ”heitä”. Kreikkalaisuuden perintönä eurooppalaiseen kulttuuriin siirtynyttä käsitystä itäisestä barbariasta leimasivat yhteen kietoutuneet ominaisuudet itä, aasialaisuus ja diktatuurit, orjuus, pakanaisuus ja pyhäytyneisyys.⁸¹

Ruotsissa ja Suomessa kielteinen Venäjä-kuva toistui 1500-luvun alusta 1700-luvun alkupuolelle saakka hyvin samanlaisena. Venäjä käsitettiin periviholliseksi, mutta kuva oli luotu ylhäältä päin, koska valtio halusi yhdistää kansaa kestäväan jatkuvien sotien rasituksia,⁸² eikä kansa välttämättä jakanut valtiojohdon Venäjä-kielteisiä käsityksiä kovinkaan syvästi.⁸³ Suuren Pohjan sodan lopputulos, jossa Suomi joutui suurimmalta osalta Venäjän miehittämäksi, toi kuvaan kansan omakohtaisen kokemuksen venäläisistä. Isonvihaan liittyikin Tarkiaisen mukaan Suomessa kansan pariin levinneen varsinaisen ryssävihan synty.⁸⁴ Sen jälkeen ja etenkin autonomian kaudella 1800-luvulla käsitys venäläistä kehittyi positiiviseen suuntaan. Vasta vuosisadan lopulla sortokaudet käänsivät suomalaisia Venäjää vastaan. Varsinaisesta ryssävihan herättämisestä voi puhua kuitenkin vasta vuosina 1918–23, jolloin rasistista venäläisvihaa lietsottiin avoimesti sisäpoliittisten syiden takia.⁸⁵

Russofobia, Venäjän pelko, oli Saksassakin yleinen tavallisen kansan joukossa. Se oli syntynyt jo varhain ja perustui samoi-

hin seikkoihin kuin eurooppalaiset Venäjä-pelot yleensä eli maan laajuuteen, aasialaisuuteen ja osin aasialaiseen historiaan. Venäjän katsottiin kuuluvan kulttuurisesti enemmän itään kuin länteen. Tätä käsitystä vahvisti myös Venäjän valtiolaitoksen kehittymättömyys. Kuvaa Venäjän kansasta leimasivat negatiiviset ominaisuudet. Venäläiset nähtiin luovuuteen kykenemättöminä ihmisinä, jotka olivat alistuvuutensa tähden tyranniuden mykkiä työkaluja.⁸⁶ Koska Saksassa ei vielä 1800-luvun lopulla tiedetty Venäjästä paljoa, sekin omalta osaltaan vahvisti ennakkoluuloa. Venäjän historiaa ei tutkittu ennen 1800-luvun loppua, mihin osaltaan oli syynä kulttuurinen ylemmydentunne, joka vaikutti myös tieteelliseen tutkimukseen. Tutkimukset korostivat vanhoja stereotypioita kuten puuttuvaa oikeudentajua, joka heijastui Venäjän valtiolliseen rakenteeseen. Kansalta todettiin puuttuvan kurin ja vastuun tunnetta ja sitä kuvattiin lahjottavaksi ja epärehelliseksi. Tämän vuoksi se ei ollut kyennyt luomaan rakentavaa hallitusmuotoa. Sen asennoitumista yhteiskuntaan voitiin Saksassa kuvata ”tataariseksi”, millä tarkoitettiin hallintoa, jota leimasivat sekasortoisuus, itäisyys, yksinvaltius, julmuus ja lahjottavuus.⁸⁷ Luotu

79. Gleason (1950) 1–2, 274–290.

80. Tarkiainen (1986) 16–19.

81. Raymond Dawson (1967) *The Chinese Chameleon. An Analysis of European Conceptions of Chinese Civilization*, London, 90–105; Harle (1991) 79–80, 27–28.

82. Tarkiainen (1986) 311.

83. Klinge (1972) 58.

84. Tarkiainen (1986) 294–312; Klingen mielestä ryssävihaa ei Suomessa tunnettu isonvihan jälkeen. Käsitys luotiin poliittisista tarkoituksenmukaisuussyistä vasta kansalaissodan jälkeen, ennen kaikkea 1920-luvun alussa. Klinge (1972) 74, 111–112.

85. Outi Karemaa (1998) *Vibollisia, vainoajia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1918–1923*, Bibliotheca Historica 30, Helsinki, Suomen Historiallinen seura: passim.

86. Heinrich Stammer (1957) ‘Wandlungen des deutschen Bildes vom russischen Menschen’, teoksessa Hans Koch (toim.) *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* Band 5, München, Osteuropa-Institut Stammer (1957) 278; Gabriele Camphausen (1989) *Die wissenschaftliche historische Russlandforschung in Deutschland 1892–1933. Forschungen zur osteuropäischen Geschichte* 42: 7–108.

87. Camphausen (1989) 8, 19.

stereotypia tarjosi käytännöllisen työkalun viholliskuvan luomiseen, jos aihetta siihen ilmenisi.⁸⁸

Venäjä olikin ihanteellinen kohde eurooppalaisille viholliskuville jo 1800-luvun loppupuoliskolla. Se leimautui pyhän allianssin ja Puolan kukistamisen jälkeen 1861 edistyksellisissä piireissä taantumuksen ja mielivallan pahimmaksi linnakkeeksi Euroopassa. Erityisesti radikaalissa lehdistössä kritisoitiin Venäjän itsevaltiutta ja teokraattista monarkiaa. Vallankumoukselliset Euroopassa pitivät venäläistä hallintotapaa moraalittomana, vailla omaatuntoa olevana hirmuvallan ruumiillistumana.⁸⁹ Tällä vuosisadalla ja varsinkin Venäjän vallankumouksen jälkeen Venäjään ja Neuvostoliittoon liittyvissä viholliskuvissa oli mukana paljon muutakin kuin historiallinen tapahtumasarja. Venäjän vallankumouksen jälkeen uusi uhkakuva rakennettiin vanhan pohjalle liittämällä mukaan se aineisto, joka voitiin löytää Venäjän historiasta Iivana Julmasta vallankumouksen jälkeiseen aikaan ja Leniniin ja Staliniin asti. Mukaan otettiin nimenomaan faktoja, joiden avulla osoitettiin Venäjän olleen aina väkivaltainen ja erilainen kuin läntinen Eurooppa.⁹⁰

Ajan tarpeet määräävät viholliskuvan sisällön

Toisen kansan kuva ei ole muuttumaton. Samasta maasta ja kansasta esitetään eri aikoina erilaisia käsityksiä, koska arvioinnit riippuvat kunkin ajankohdan tarpeista.⁹¹ Esimerkiksi amerikkalaisten kuva venäläisistä oli välittömästi ensimmäisen maailmansodan jälkeen positiivinen, mutta kun vallankumous osoittautui odotettua pitkäikäisemmäksi, venäläistä tuli ”punaisia” bolševikkeja ja barbaareja, joilla ei ollut edellytyksiä omaksua demokratiaa. Kuvassa tapahtui muutoksia myös toisen maailmansodan aikana, jolloin Stalinin leirien ja muun väkivallan leimaama kuva parani Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton taistellessa samalla puolella. Hetken aikaa venäläiset olivat patriootteja, jotka ”Joe-sedän” johdolla jakoivat saman vapauden ja demokration rakkauden kuin amerikkalaiset. Kylmän sodan aikana käyttöön otettiin taas ”better

dead tha red” -uhkakuva kommunisteista ja Neuvostoliitosta.⁹²

Vastaavia esimerkkejä löytyy myös Suomen historiasta, jossa julkinen kuva Venäjistä ja Neuvostoliitosta on ollut suhdanneherkkä itsenäisyyden ajan alun negatiivisesta kuvasta sotien viholliskuvaan ja sodan jälkeisen ajan itsensensuuriin, jota leimasi fraseologia ystävytydestä, yhteistyöstä ja rauhantahtoista ulkopoliitikasta. Myös kehitys Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen kertoo, että kuva muuttuu enemmän tarpeen ja tilanteiden kuin toisen kansan todellisten ominaisuuksien mukaan – kuva kyllä hyödyntää aitoa historiaa, mutta tekee sen valikoivasti.

Talvisodan Suomessa omaksuttu viholliskuva omasi useimmat yleiset viholliskuvien piirteet. Ennen kaikkea kuvan voima oli sen sisältämässä tunteessa, joka teki siitä tehokkaan aseensa taistelussa ylivoimasta vihollista vastaan. Tunteeseen sisältyi kansallista ylemmyyttä, oma kansa nähtiin osana läntistä kulttuuria ja sivistystä. Sen katsottiin lopulta selviävän voittajaksi itäisestä barbaarista, koska läntinen demokratia ja kristillisyys nähtiin paremmiksi kuin vihollisen edustama itäinen despotia ja pakanuus. Viholliskuvassa voitiin hyödyntää myös historiaa, perivihollisuutta ja vieraan kansan poikkeavaa elämänmuotoa.

Valkoisessa Suomessa oli itsenäistymisen aikana ja jälkeen levitetty aktiivisesti ryssävihaa. Se osui sikäli otolliseen maaperään, että Neuvostoliiton yhteiskuntajärjestelmä todella herätti pelkoa Suomen porvaristossa. Itsenäisyyden alkuaikojen nationalistisesta hengestä saatiin myös käyttövoimaa vihan- kylvöön. Mitä oikeistolaisemmasta ajattelusta oli kysymys, sitä voimakkaammin kaikenlaista varustautumista vaadittiin. Toisaalta vasemmisto ei samoja näkemyksiä ainakaan samalla tunteen intensiteetillä jakanut.

Silti voi kysyä, olivatko negatiivinen Neuvostoliitto-kuva ja jälkeensä paheksuttu ja hävetty ”ryssäviha” niitä puolustuslinjoja, jotka lopulta auttoivat pelastamaan Suomen talvisodassa? Baltiassa, missä vastavaa ilmiötä ei tunnettu, ei noustu ase-kädessä vastustamaan maahantunkeutujaa. Näin ei oltu tehty myöskään Puolassa eikä

Tšekkoslovakiassa, Itävallasta puhumatta-
kaan. Suomalaiset sen sijaan tekivät vasta-
rintaa, joka hämmästytti koko edelliset luo-
pumiset nähnyttä maailmaa. Jos ei ”koko
patoutuneen vihan voimalla”, kuten oikeis-
tolaisesti ajattelevien piirissä saatettiin sa-
noa ja ehkä lähteäkin, niin kuitenkin ha-
lusta valita sittenkin itse oma elämänmuo-
to. Ja ylipäätään vapaaehtoisesti valita. ■

88. Frank Reuther (1992) 'Das Rußlandbild der His-
torisch-politischen Blätter für das katholische Deutsch-
land im Vormärz. Ein Beitrag zur historische Stere-
otypenforschung, teoksessa *Jahrbücher für Geschichte
Osteuropas*. Band 39. Heft 2. Stuttgart, Osteuropa-In-
stitut: 177–198.

89. Stammer (1957) Heinrich Stammer (1957) 'Wand-
lungen des deutschen Bildes vom russischen Men-
schen', teoksessa Hans Koch (toim.) *Jahrbücher für
Geschichte Osteuropas* Band 5, München, Osteuropa-
Institut: 271–305.

90. Jahn (1985) 31.

91. Luigi de Anna (1991) Vieraiden kansojen kirjalli-
sesta kuvasta, teoksessa Cristian Krötzl. (toim.) *Me-
diaevalia Fennica*, Historiallinen Arkisto 96, Helsin-
ki: Suomen Historiallinen Seura, 22.

92. Benson L. Grayson (1978) 'Introduction', teoksessa
Benson L. Grayson (toim.) *The American Image of
Russia 1917–1977*, New York, Frederick Ungar Pub-
lishing: 1–5, 19–20; myös Peter G. Filene (1968), *Ame-
rican Views of Soviet Russia 1917–1965*, University of
North Carolina, Homewood Illinois, The Dorsey Press:
12–16, 60–61; de Anna (1991) 24.